

UDC: 82-312.9:82343

ЖАНР СЛОВ'ЯНСЬКОГО ФЕНТЕЗІ: ВОЛОДИМИР АРЕНЄВ «БІСОВА ДУША, АБО ЗАКЛЯТИЙ СКАРБ»

Соломія Хороб

Аспірант,
Кафедра української літератури,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (УКРАЇНА),
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
e-mail: khorob@ukr.net

РЕФЕРАТ

Мета. Дослідити жанр слов'янського фентезі та особливості його побутування у межах сучасної української літератури. **Дослідницька методика.** Здійснений аналіз опирається на філологічний метод, а також використано інтерпретаційні підходи герменевтичного (власне розуміння і тлумачення художнього тексту), компаративного (порівняння із структурними елементами фентезі в Д. Р. Р. Толкіна), порівняльно-історичного (зіставлення трансформації історичного образу Гната Голого у В. Арєнева із творами М. Костомарова і М. Старицького) методів та міфологічного підходу (при тлумаченні потойбіччя). **Результати.** У статті окреслено загальний стан вивчення фантастики в Україні, а також концепції жанрового трактування фантастичних творів як зарубіжними, так і українськими науковцями. Беручи до уваги піджанр слов'янського фентезі, виявлено специфіку моделювання ірреальної дійсності, створення оригінальних персонажів із залученням фольклорних, зокрема казкових, міфологічних та історичних елементів у романі В. Арєнева «Бісова душа, або заклятий скарб». **Наукова новизна.** Фантастика в українському літературознавстві – одне з найменш досліджених художніх явищ. Тому кожна наукова розвідка про жанрові різновиди фантастичної літератури саме на матеріалі сучасного національного письменства буде доповнювати і розвивати теоретичні й практичні підходи до аналізу означуваного явища. Твір В. Арєнева «Бісова душа, або заклятий скарб» в аспекті жанрології ще не був предметом дослідження, хоч уперше його осмислювала О. Стужук. **Практичне значення.** Стаття може слугувати важливим інформаційним матеріалом для студентів та аспірантів-філологів і спонукати їх до використання основних положень та висновків у курсових, дипломних, магістерських та дисертаційних роботах. Окрім того, студія доповнює відоме про розвиток українського фентезі початку ХХІ ст., базуючись на художньому зразку одного із найталановитіших письменників-фантастів сучасної України.

Ключові слова: фантастика, жанр, слов'янське фентезі, фольклор, міфологія.

SLAVIC FANTASY GENRE: V. ARIENIEV «THE DEVIL'S SOUL, OR THE CHARMED TREASURE»

Solomiia Khorob

Postgraduate Student,
Department of Ukrainian Literature,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (UKRAINE),
76018, Ivano-Frankivsk, 57, Shevchenka str.
e-mail. khorob@ukr.net

ABSTRACT

Aim. The article researches into the problem of the Slavic fantasy genre and peculiarities of its functioning within modern Ukrainian literature. **Methods.** The conducted analysis is based on a philological

method as well as interpreting approaches of hermeneutic (actual understanding of and expounding on fictional text), comparative (a comparison with structural elements of J. R. R. Tolkien's fantasy), comparative-historical (a juxtaposition of transformation of the historical image of V. Areniev's Hnat Holyi with works by M. Kostomarov and M. Starytskyi) methods and a mythological approach (for explaining the other world) are used. **Results.** The article outlines the general state of studying speculative fiction in Ukraine as well as concepts of genre explaining of fantastic works both by foreign and Ukrainian scholars. Taking into consideration the subgenre of Slavic fantasy, it examines specifics of modelling an irrational reality, creation of original characters with attraction of folk, mythological, historic and fairy-tale elements in V. Areniev's novel «The Devil's Soul, or the Charmed Treasure». **Scientific novelty.** The fantastic in Ukrainian literary science is one of the least explored fictional phenomena. That's why every scientific investigation about genre varieties of the speculative fiction exactly on the material of the contemporary national belles-lettres will complement and develop theoretical and practical approaches to analyzing the indicated phenomenon. V. Areniev's work «The Devil's Soul, or the Charmed Treasure» in a selected aspect has not been the subject of investigation yet, though for the first time it was comprehended by O. Stuzhuk. **The practical significance.** The article can serve as auxiliary material for students and Ph.D students-philologists and be used in courseworks, diploma and master's theses, dissertation works by them as well as add to the known facts about the development of Ukrainian fantasy of the beginning of the XXIst c., grounded on the fictional sample of one of the most talented fantastic writers in modern Ukraine.

Key words: fantastic fiction, genre, Slavic fantasy, folklore, mythology.

Із здобуттям незалежності України в кінці минулого століття, після втраченої традиції творення національної фантастики, такий різновид літератури, як фентезі, починає в нас розвиватися. А тодішні її представники, насамперед Марина та Сергій Дяченки, Генрі Лайон Олді, на сьогодні вже є авторитетними письменниками-фантастами. Проте й досі серед читачів і дослідників є певне скептичне ставлення до такої літератури. По-перше, через ідеологемне навантаження фантастики (насамперед наукової) в минулу соцреалізмівську епоху. По-друге, через відсутність упродовж тривалого часу на вітчизняному книжковому ринку вартісних книг чи цілих серій (тому наші й так нечисленні українські письменники, які працюють у цьому жанрі, змушені друкуватися за кордоном, де є попит, зокрема в Росії, і відповідно російською мовою, скажімо, з останніх Наталя Щерба). По-третє, фантастику і далі, зараховують тільки до популярної, масової літератури із знаком мінус. Хоч нинішня ситуація все ж покращується як у творчому, так і в літературно-критичному осмисленні (досить згадати Міжнародні наукові конференції (2012, 2013) та випуски збірників наукових праць «Слов'янська фантастика» в КДУ (2012), дисертаційні дослідження (О. Леоненко, О. Стужук), монографії (А. Нямцу, М. Назаренка), окремі фестивалі творців фантастичного жанру «Мантикора» в Івано-Франківську (організатор В. Єшкілев), «LiTerra» у Києві, наявність часописів («Український фантастичний оглядач») та конкретних видавництв сьогодні («Клуб сімейного дозвілля», «Зелений пес», видавництво Жупанського тощо).

Аналіз специфіки української фантастики здійснюємо через теорію жанрів, дослідження яких останнім часом також активізувалося, правда, на кілька десятиліть традиційно відстаючи від європейського вивчення. У цьому аспекті вагомою працею є «Вступ до фантастичної літератури» Цветана Тодорова, котра, власне, і розпочала фахові літературознавчі дискусії навколо означеного явища. Крім розподілу на історичні та теоретичні жанри, як підтвердження думки про їхню постійну динаміку, дослідник розробляє концепцію фантастичного й оприявлює її на різних етапах творення літератури – від фольклору до сучасного письменства. Українське літературознавство у

аспекті теоретичного вивчення фантастичних жанрів, хоч кількісно й небагате, однак становить собою аналіз фантастики як метажанру, що, на нашу думку, є мотивованим. Так, підкреслюючи міжвидову і міжродову природу даного явища, науковець Олеся Стужук пропонує розрізняти фантастику-прийом і фантастику-концепт, хоча подібні спроби раніше робили й інші дослідники (скажімо, С. Лем: фантастика, що є кінцевою метою і фантастика, що несе сигнал; Т.Чернишова: самоцінна фантастика і фантастична художня умовність та інші). Проте О. Стужук доводить свої міркування, базуючись, власне, на творчості українських письменників, на вітчизняному літературному процесі, починаючи від усної народної творчості й завершуючи ХІХ–ХХ століттями, чого до неї не було зроблено [8].

На відміну від наукової фантастики, де художній світ вибудовується за законами наукового бачення, відображення і рецепіювання, де незвичне для читача здебільшого пояснюється і мотивується, фентезі сприймається як опозиційне йому, як витворена реальність, у якій можливо все. Так, важко знайти відносно прийнятне однозначне пояснення щодо побутування вовкулак, вампірів чи одухотворених предметів, але якраз фентезійний твір доцільно сприймати як «справжню реальність» [5, с. 99]. Або ж краще розуміти це як одне із можливих трактувань нашої дійсності, що все ж розвивається за своєю логікою (тому фантастика так «комфортно» почуває себе навіть у межах постмодернізму).

Розвиваючись із 20-х років минулого століття, фентезі досить тривало не привертало увагу літературознавців та й загалом реципієнтів, аж до появи у 50-х роках ХХ століття трилогії «Володар Перснів» професора-філолога Оксфордського університету, дослідника давньої літератури Дж. Толкіна. Описуючи подорож гоббіта Фродо до Мордору з метою знищення перстня влади, письменник створює світ Середзем'я, заснований на західно-європейській міфології. На противагу йому, в кінці ХХ століття у пострадянських літературах виникає слов'янське фентезі, що відповідно базується на національних традиціях означуваних країн. Найпоширенішим цей жанр виявився в Росії (а в українській сучасній літературі це поки що поодинокі випадки), де простежуються (відчитуються) і риси міфу, і чарівної казки, і героїчного епосу, і роману. Вищезгаданий знаковий твір Толкіна написаний на стику різних літературних традицій настільки високохудожньо і багатопланово, що він і справді вплинув на весь подальший розвиток жанру в будь-якій літературі світу.

Класифікуючи різновиди фантастики, літературознавці все ж спираються насамперед на проблемно-тематичний рівень тексту, а отже кожна література та дослідники даного питання виокремлюють значну кількість варіантів, базуючись передовсім на художній практиці, на найяскравіших прикладах жанроутворень конкретної національної літератури зокрема. Власне, твір Володимира Аренева (справжнє прізвище Володимир Пузій) «Бісова душа, або Заклятий скарб» (останній варіант 2014-го року, а перший – 2002-го) належить до українського фентезі як підвиду слов'янського фентезі, жанрі, в якому і подає автор свій варіант інтерпретації реальності, опираючись на фольклорно-міфологічні традиції українського народу.

Врешті, більшість творів європейських письменників, написаних у цьому жанрі, вибудовують середньовічний світ, насамперед створюючи відповідне історичне тло (Дж. Толкіна «Володар Пернів», А. Сапковського «Сага про відьмака», Я. Комуди «Розповіді з Дикого Поля» та інші). Володимир Аренев у післямові й сам вказує, що тлом для його твору слугує епоха умовного середньовіччя, ще до доби Богдана Хмельницького, хоча відповідна атрибутика та стилістика й так очевидні. У творі «Бісова душа, або Заклятий скарб» можна віднайти традиційні теми та образи, які характерні як для світового і конкретно слов'янського фентезі, так і для історичного роману. Але, власне, майстерність письменника якраз полягає в тому, що він талановито зумів поєднати світомислення давньоукраїнської доби з періодом існування запорізького козацтва (скажімо, й через глибинні фольклорно-міфологічні пласти), його побутом і життям народу, традиціями, повір'ями, акцентувавши на вічних проблемах (вірності й зради, дводушності, боротьби язичницьких і християнських постулатів, а ще – священного й диявольського, гріха й покути, боргу та його сплати, життя і смерті, Добра і Зла в неоднозначних трансформаціях, зокрема в станах передсмертя, смерті й посмертного буття). Та художня реалізація задуманого автором настільки оригінальна, що можна говорити і про його власну концепцію трактування чи інтерпретації відомих фольклорних (казкових), фантастичних і навіть історичних тем чи образів.

Моделювання незвичної дійсності, на думку Н. Кирюшко, є однією з найголовніших детермінант у поезії фантастики. Власне, більшість класифікацій і спираються на специфіку цієї моделі при розподілі на жанри – раціональні технізовані світи (наукова фантастика), паралельні магічні (фентезі) чи поєднання реальних вимірів з ірреальними, чудесними (власне фантастика). Так, Володимир Аренев розділяє світ на три площини, спираючись на давньоукраїнську міфологію: Яв, де живуть усі смертні, Нав, перехідний простір, та Вирій – потойбіччя. Варто відзначити, що схожа трьохвимірність присутня у «Велесовій книзі», але автор її не копіює («Яв, Нав, Прав»), а вносить своє бачення завдяки творчому домислу. Головний герой повісті козака-характерник Андрій Ярчук, отримавши завдання закласти та заховати скриньку-скарб, відправляється через темну веселку у Вирій, «що знаходиться наче поряд із Яв'ю, але наче й під нею» [1, с. 47]. До речі, тут символіка багатозначної веселки корелюється з поняттям міст як «перехід від реального до нереального», від земного існування до смерті, до потойбіччя [10, с. 329]. Ось чому в повісті веселка темна, «злотворна», але й світ живих і мертвих у творі напрочуд тісно переплетені.

Уся повість-фентезі – це дорога з багатьма перешкодами й ускладненнями, перебування персонажів у різних площинах та ликах, що мотивуються співіснуванням темряви й світла, прагненням Божеської дороги й неможливості уникнути мимовільних зв'язків з демонічним світом (Світайло-характерник, кобзар, Степан Корж, Андрій Ярчук, Іван Прохорук). Однак і в українському, як і в слов'янському чи загалом світовому фентезі, є те, що спільне для них: інтригуючий початок, концепт дороги, її небезпечність і таємничість, непередбачуваність упродовж усього шляху подальших сюжетно-композиційних дій

реальних/ірреальних персонажів, чарівних предметів. Скажімо, в Д. Толкіна – незвичайний перстень і спокуса всевладдя, орки, гоббіти, ельфи, чарівники, у В. Арєнєва – незнайомиць у каптурі, магічна скринька, людина-маска, персонажі-вовкулаки, дідусь-деревинка, Ропушчине кільце, різновидова нечисть. Проте герої тут не односторонні, а навпаки виявляють свої й слабкі, і сильні сторони. Варто зазначити, що, попри таку багатющу атрибутику у жанрі фентезі, все ж образ людини є завжди пріоритетним.

Власне, у повісті «Бісова душа, або заклятий скарб» різноманітних, фольклорно-фантастичних дійових осіб/істот чимало. Андрій Ярчук – головний герой із притаманними йому рисами-характеристиками нашого народу. Перейшовши безліч боїв із запорізькими козаками як захисник рідної землі, на старості літ його мучать видіння своїх жертв та спогади про них: «А Ярчукові раптом примарилося, що не глечики це, а голови, ним за довге життя порубані...» [1, с. 20]. Загалом він інтригує одразу ж своїм прізвищем. Одні (як фольклорист С.Пушик) вважають його українським фольклорним персонажем, бо ж Ярчук, «ймовірно пес сонячного бога Яровіта. Непереможний у <...> поєдинку зі звірами, небезпечний для людей» [2, с. 52], інші – опираються на безпосереднє значення лексеми собака-ярчук, «якого, за народним повір'ям, боїться нечиста сила» [9, с. 652] чи «який має здатність бачити і проганяти злих духів» [10, с. 617]). А ще ж Ярчуку притаманні здібності характерника, тобто він наділений надприродними властивостями (скажімо, перетворюватися у разі потреби у вовка, лікувати чи рятувати від смерті людей, виживати у будь-яких екстремальних ситуаціях, чи впливати на долю побратимів), то читач цілком уявляє сутність цього наче заздалегідь відомого і водночас повного таємниць персонажа. Власне, він зображений як досвідчений козак після численних пережитих боїв, як людина, яка прагне знайти відпочинок в монастирі. І це не випадково, адже характерники так чи інакше пов'язані з нечистою силою, і навіть, коли вони роблять добро (приміром, рятують від смертельних ран), то з допомогою не сакрального, а дідьчого знання. Вони відають про речі, які пересічна людина знати не може.

Таким чином, як навчав учитель Ярчука старий характерник Світайло, у них нема «прямої дороги до Бога», а є терниста, інша, обхідна. Врешті, прихований персонаж, який діє впродовж усього твору як незнайомиць у каптурі, спочатку може сприйматися як диявол, який і дає завдання Андрію Ярчуку. Власне, тут постає начебто оригінальна угода з Нечистим. Щоправда, на відміну від інших творів світової літератури, тут вона не підкріплена кров'ю, а проголошена усно Ярчуком як «знак вдячності» рятувальникові, який оберіг його від смерті («...коли буде потрібно <...> слово даю – зроблю будь-що») [1, с. 37].

Борг, як відомо, треба сплатити, але – якою ціною, якщо рятувальник не Христової віри, а із світу темного, де, наприклад, дідьча веселка «співає гнітючий гімн ночі». Тут існує складна дихотомія між гріхом і боргом, обіцянкою та її виконанням, моральністю і релігійними постулатами. Та Андрій Ярчук не вагався: він розумів, що мусить виконати обіцяне взамін на життя. Непрості, незвичні стосунки людини з темними силами у В. Арєнєва спонукають згадати Гете («Фауст»), М.Булгакова («Майстер і Маргарита»),

В. Винниченка («Записки кирпатого Мефістофеля»), Наталену Королеву («1313»), В. Короліва-Старого («Нечиста сила»), Р. Єндика («Регіт Арідника»), Вал. Шевчука («Дім на горі», зокрема «Голос трави» та ін.).

Важливим елементом поезики фентезі Володимира Арєнева виступають казкові та міфологічні образи (Баба Яга та її Хатка, Миша, Чоботи-скороходи, Дзеркальце, Вовкулака, Берегиня, Лисиця, Смерть), які у письменника далеко не тотожні із загальновідомими. Скажімо, Миша у Арєнева, оригінально трансформується із хитрої Срібної Лисиці з однойменної казки, яку вигадав Ярчук для врятованого ним хлопчика. При цьому автор оригінально використав загальновідоме прохання дитини при втраті зуба: «Мишко, мишко! На тобі зуб кістяний, а мені дай залізний!», зобразивши її не помічником, а по суті шантажисткою, яка ще й збігається з міфологічним образом Харона. Оскільки, вивідавши інформацію через вирваний зуб про мрії маленького Миколки, спонукає їх сісти на пліт, а згодом ще й вимагає плати за їхній перевіз.

Ось чому із позитивного героя дитячих ігор в українському дитячому фольклорі (згадаймо фольклорні записи, зроблені свого часу П. Чубинським), чи, на перший погляд, із невинної смиренної мишки, вона перетворюється у своєрідний «знак лицемірства» (К. Гібсон) і є ближчою до темних, а не світлих сил. У контексті твору В. Арєнева зрозумілою є фольклорна традиція Західної Європи, за якою «миші зображувались як персоніфікація відьом або душ померлих» [3, с. 102], бо ж Харон перевозить, за античною міфологією, не живих, а мертвих. Не випадково в Данте перевізник – це біс. Та й, за українською міфологією в записах В. Гнатюка, миша є однією із тих істот, подоба якої може прибирати вигляду чорта [4, с. 95].

Традиційно в давнину, за дослідженнями фольклористів, скарби одразу ж обов'язково закопували в землю, в такому місці, звідки їх потім можна забрати. Закляті ж скарби, на противагу «чистим», важко було віднайти не тільки тому, що вони «горять», «світяться» перед опівніччю і лише в спеціально означені дні, але й тому, що їх стережуть злі духи, постаючи у різних іпостасях. Врешті, далеко не кожна людина може знайти і відкопати той скарб, бо він, як і його сторожа, здатний прибирати різні види постатей [4, с. 237–240]. На цю тему – пошуку скарбів – є чимало написано не тільки у фантастичному, пригодницькому чи міфологічному жанрах (згадується химерна діалогія В. Земляка «Зелені млини» і «Лебедина згряя» та промовистий епізод розкопування скарбів двома братами опівночі у фільмі «Вавілон ХХ, знятому за цими творами»). В. Арєнев не скористався традиційним у цьому плані сюжетом, а структурував власну подієвість: скарб не буде захований у землю одразу, а перебуватиме весь час на видноті. У такий спосіб він притягуватиме погляди до себе, поки не буде знайдено конкретного місця, що впродовж твору буде збільшувати загрозу життю його тимчасовому власнику – Ярчуку. Така була умова володаря скриньки (досить згадати смерть Світайла, якого зарубали, «зазіхнувши на нехитрий скарб сліпого характерника» [1, с. 93]).

Іншим образом твору, якому автор надав багатогранної негативної сутності, є Кістлява, або Смерть. Вона «жила в кожній людині, міцно з'єднана з душею свого власника та майбутнього раба. Тож виходило, що кожен носить у

собі власну смерть – і коли настає час, Кістлява просто відокремлюється від душі і йде. А душа не прив'язана більше до тіла, також іде <...> за небокрай» [1, с. 34]. Сцена здійснення ритуалу оживлення Костя (уже двічі померлого), коли йому «вселили душу в давно вже мертве тіло», виявляє логіку міфу, згідно з яким, будучи у потойбіччі мертвим (бо ж, наприклад, Ярчук живий і переходить з однієї площини в іншу), годі повернутися до себе попереднього. І хоч дослідниця Олеся Стужук відзначає тенденцію до втілення у цьому образі класичного вампіра (який після смерті насолоджується своїм існуванням) [7, с. 212], та все ж автор, вважаємо, наслідує народним традиціями навіть у відтворених фантастичних реаліях, бо такі муки, які він терпів, витримати було неможливо: «Кость благав їх, потім – проклинав, потім просто повз, скільки вистачило сили. Скалічене тіло не слухалося, було важким і чужим» [1, с. 144]. Вражає огром найтонших відтінків у відчуттях перебування персонажів у станах життя / не життя, смерті / не смерті, які зумів талановито відтворити автор у справді фентезійному просторі.

Однією з найцікавіших та найбільш оригінальних трансформацій у художньому світі В. Арєнєва зазнає ліс. Він і далі небезпечний, згідно з більшістю вірувань, і належить до тих локусів, «які смерть вирощують у своїх нетрях», але в своїй цілісності, хаотичності й якійсь нескінченності він постає винятково авторським фантастично-фентезійним витвором, зовсім іншим ніж у реальному чи земному лісі. Так, дерева та всілякі несподівані й чудернацькі істоти безумовно перешкоджають у дорозі головному героєві та завдають йому шкоди. Однак такими діями, як виявиться згодом, ліс випробовував характерника, бо ж він в особі оригінального дідуся-деревинки поставить умову: вийдеш звідси живим, якщо я буду літати. Навіть як на фантастичний твір, ідея, на перший погляд, звучить парадоксально. Та якщо розкодувати сутність цього дивного й цікавого другорядного образу-персонажа як складової лісу-природи, то зовнішня ірреальність доповнюватиметься специфічно аргументованою сутністю, а парадоксальність як така зніметься. Адже дід, за українською міфологією, це «предок» (В. Войтович), а «деревинка»/дерево також може втілювати предка людей, доповнюючи один одним ідею безсмертя, космосу. Врешті, багатозначність цього поняття спостерігається в усіх міфологіях світу найперше як дерево життя та дерево пізнання. Але авторська умова-ідея, самотньо передана через фентезійний образ дідуся-деревинки, акцентує якраз не на прив'язаності до землі, а на пориві вгору, на динаміці росту, розвитку, а не пригасанні чи руйнації (хоч це уже ліс потойбіччя), тим самим апелюючи до життєствердної вічності. Тому, навіть палаючи, ліс ніби промовляв «...від неймовірної насолоди: «Нарешті!...піти!...рухатися!...» [1, с. 71].

Тут варто підкреслити, що власне через фантастику, на нашу думку, можна найоригінальніше втілити, персоніфікувати безліч абстракцій, таких як любов, смерть, життя, тваринне у людині й людське у тварині (останнє особливо при зображенні Вовкограда).

Та й містичні персонажі у Арєнєва не однозначно негативні, а наділені й чимось людським із світу живої природи. Так, вовкулака – це «людина, що має

здатність перевтілюватись у вовка або стає ним за тяжкі провини чи від чарів злого відьмака» [10, с.80] і що сприймається оточуючими тільки негативно. Та упродовж усього твору, читач симпатизує Степанові Коржу-вовкулаці, Світайлу чи Ярчуку-характернику, який при потребі теж міг перетворитися у вовка. Корж постійно охороняє Андрія, допомагає йому й Миколці переборювати усі труднощі, а Ярчук, перейнявшись духом козацтва, все життя «рубав голови» ворогам, врешті, рятує від смерті хлопчика, хоч, узявши його з собою, збільшує небезпеку для себе, чи визволяє від Кістлявої Гната Голого. Автор доповнює їхню сутність, художньо мотивувавши відмінність між не вродженим Ярчуком-вовкулакою та Коржем Степаном, який від народження є перевертнем. У таких, як він, є «душ...в одному тілі цілих дві», і «якщо одну вб'ють, друга залишатися у Яві не може...». Врешті, «і до Господа потрапити» не може. Хоч, за словами самого Коржа, він вірить у Бога, «а зла ніколи не творив задля втіхи чи від нудьги» [1, с. 63]. Дводушність як гріх, що сприймається простими смертними тільки негативно, в міфологічно-вигаданому часопросторі все ж сприяє глибшому розумінню цієї риси і певною мірою викликає жаль за власне таке буття: Нав і Прав-Вирій, бо «і там немає нам життя, і тут...».

До речі, саме образ Гната Голого ще раз акцентує на тому, що твір В. Аренева – українське фентезі з відомими історичними особами. Знаємо, що Гнат Голий був одним із керівників гайдамацького руху (30–40 рр. XVIII ст.), що діяв на Правобережній Україні, в Чорному лісі, на Поділлі. Отож, він відомий як мужній запорізький козак, кошовий гайдамацького загону, який захопив Чигирин, Таращу, Умань. Тому Гнат Голий став персонажем низки історичних творів різних жанрів, надто тих, в яких художньо розроблялася проблема зради, що пов'язана насамперед із його побратимом Савою Чалим (численні варіанти народних пісень, балад, творів М. Костомарова, І. Карпенка-Карого, В. Домонтовича тощо). І хоч джерелом теми Сави Чалого-зрадника і теми розправи над ним його побратима Гната Голого за зламану присягу постають різновиди усної народної творчості, а також документальні матеріали. Та кожен письменник, звісно, по-своєму трактує як Саву Чалого, так і Гната Голого. Якщо в Карпенка-Карого останній по суті постає майже ідеалізованим козаком, то в Миколи Костомарова Ігнат Голий зображений як негативний персонаж, який, власне, підбурює побратима Чалого, спонукає перейти до ляхів, оскільки свої козаки, мовляв, не вибрали гетьманом.

Таким чином, в обох письменників – це образи-антиподи. У Володимира Аренева реалізовано мистецтво вигадки стосовно історичної особистості відповідно до законів фентезі як жанру і до логіки характеру, звідси й вдало створені зовнішні портретні деталі (людина-маска) із внутрішньою запрограмованістю (Кисим – у перекладі з татарської: смерть). І на відміну від творів українських класиків, сучасний автор відобразив зрадницьку сутність саме Гната Голого, нагадавши біблійний мотив зради Ісуса Христа апостолом Петром. Типологія прозора: Ярчук так вірив і любив Гната як свого сина, вирятувавши його від Кістлявої, як Месія не сумнівався в учневі своєму. Проте автор не відтворює легку й добровільну зраду, а ускладнено вимушену,

пов'язану з чорним світом влади татарина-чарівника, який грає на почуттях Гната до матері та сестри, змушуючи виконувати його умови в обмін на життя найрідніших. Складний фінал його долі з фентезійними станами передсмерті-смерті-післясмерті засвідчує вкотре справедливість козацької кари Ярчука і його щирого прагнення позбавити Гната посмертних мук у потойбіччі.

Пророцтва та передчуття фактично завжди присутні у всіх творах європейського і слов'янського жанру фентезі. Козак-характерник Ярчук бачить віщі сні щоразу, коли рятує когось від смерті: чорний сніг, зірки, шлях і відчуття, що «розпадається на сотні уламків, намагається зібрати себе, та лише дедалі швидше продовжує розсипатися на ніщо» [1, с. 35]. Такі функції передбачень не просто рухають розвиток сюжету, але й збільшують зацікавлення і втягненість читачів у хід подій. Бо ж важливо переконатися – здійсниться пророцтво чи ні.

Такі аспекти сюжетотворення тісно пов'язані зі знаковими, особливими предметами (зазвичай їх немало, як-от у «Володарі Перснів» Толкіна – меч, корабель, посох, ріг, перстень тощо), що несуть значно більше змістове навантаження, ніж просто функціональне. Певна зброя або кінь для будь-якого козака доби запорізького козацтва чи взагалі персонажа фентезі є важливими, інколи життєво необхідними. Маючи свою історію походження, специфіку, вони стають ніби предметами-героями. Дзеркало, яке дає незнайомиць у каптурі Ярчукові, у період розгубленості вказує напрям до мети, це дороговказ у потойбіччі, що допоможе виконати складне завдання. А Кінь Орлик – «бувалий, майже віщий» [1, с. 73], за словами Андрія, рятує героїв у найскладніші моменти подорожі. Чоботи, що самі приєдналися до головних героїв під час їхньої небезпечної мандрівки, наділені безумовно магічними властивостями, нагадуючи казкові Чоботи-скороходи, допомагають у битвах і відіграють навіть вирішальну роль. Наприклад, у ситуації з Бабою Ягою, де вони скочили їй на ноги і розійшлися в різні боки, тим самим убивши нечисть. Можна навести й інші приклади, але бачимо, що сфера персонажів і сфера предметів суттєво зближується та взаємодіє, доповнюючи одна одну.

Узагальнюючи, варто зазначити, що такі жанри, як фентезі чи наукова фантастика, мають певні вже усталені критерії, типи героїв і навіть антураж. Тому їх, як правило, відносять до масової літератури. Однак в українському літературному процесі наявні такі письменники (як-от, В. Аренев), які, пишучи твір у конкретно означеному жанрі, створюють оригінальні власні концепції чи образи, що аж ніяк не можна назвати схематичними. Моделюючи тривимірну реальність, відповідно до давніх вірувань, В. Аренев стирає межі між живими і посмертними вимірами. Ці простори населяють люди, характерники, вовкулаки, мавки, відьми, людиноподібні звірі, персоніфіковані смерть чи ліс. І в кожному з них автор виводить нові, навіть несподівані риси чи дії (Миша як Лисиця-злодійка і як Харон-перевізник; у наскрізь мертвому лісі тліє порив до руху, до лету), непередбачувані фінали-розгадки (загадковий незнайомиць у каптурі виявиться одним із рахманів-хранителів рідної землі, для яких «багато важить те, що зазвичай люди мало цінують: слова, вчинки, думки», те, «до чого завжди лине душа»), а таємнича скринька, навіть закопана «приносить людям

добро»). Ідея-концепція, як бачимо, гуманістична, добротвірна – для загалу, для народу, для рідної землі, але подана вона не штучно, із патріотичним пафосом, а глибинно захована розкривається у фіналі твору.

Спираючись на український фольклор, літературну традицію (М. Гоголь, І. Котляревський, Леся Українка, М. Коцюбинський, Вал. Шевчук та ін.), на праці учених-істориків, і створюючи фентезійний світ, автор дає приклад втілення його найрізноманітніших ідей у реальність. За окремими спогадами, діями, побутом, уснопоетичними моделями головних персонажів постає майстерно відтворена давня доба української праісторії, часів Запорізької Січі у ірреально існуючих просторах (земний-передсмертний-смертно-потойбічний), декодувати які допомагає фольклор, міфологія, історія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арєнев В. Бісова душа, або Заклятий скарб / Володимир Арєнев. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. – 220 с.
2. Енциклопедія Коломийщини / за ред. М. Савчука. – Коломия : Вік, 2002. – 64 с.
3. Гибсон К. Символы, знаки, эмблемы, мифы в материальной и духовной культуре : пер. А. Озерова / Клэр Гибсон. – Москва : Эксмо, 2007. – 160 с.
4. Гнатюк В. Нарис української міфології / Володимир Гнатюк. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2000. – 264 с.
5. Ковтун О. Художественный вымысел в литературе XX века / О. Ковтун. – Москва : Высш. шк., 2008. – 408 с.
6. Кирюшко Н. Моделирование фантастического світу / Н. Кирюшко // Слово і час. – 2001. – № 5. – С. 45–51.
7. Стужук О. Післяпіслямови / О. Стужук // «Бісова душа, або Заклятий скарб» / Володимир Арєнев. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013 – С. 209–217.
8. Стужук О. І. Художня фантастика як метажанр (на матеріалі української літератури XIX–XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.06 „Теорія літератури” / О. І. Стужук. – Київ, 2006. — 18 с.
9. Словник української мови: в 11 томах. Т.11. – Київ : Наук. думка, 1980. – 700 с.
10. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – Київ : Либідь, 2002. – 664 с.

REFERENCES

1. Arieniev, V. (2013) *The Devil's Soul, or the Charmed Treasure [Bisova dusha, abo zakliaty skarb]*, Kyiv-Mohyla Academy Publishing House, Kyiv, 220 p. (in Ukrainian).
2. (2002), *Encyclopedia of Kolomyia*. Chief Editor M. Savchuk [*Entsyklopediia Kolomyishchyny*, za red. M. Savchuk], Vik, Kolomyia, 64 p. (in Ukrainian).
3. Gibson, C. (2007), *Symbols, Signs, Emblems, Myths in Material and Spiritual Culture [Symvolu, znaky, emblem, mify v materialnoi i duhovnoi kulture]*, Eksmo, Moscow, 160 p. (in Russian).
4. Hnatiuk, V. (2000), *An Essay on Ukrainian Mythology [Narys ukrainskoi mifolohii]*, The Institute of Ethnology of the NAS of Ukraine, Lviv, 264 p. (in Ukrainian).
5. Kovtun, O. (2008), *Fictional Invention in the Twentieth-Century Literature [Khudoshestvennyi vymysl v literature XX veka]*, Vysshiaia shkola, Moscow, 408 p. (in Russian).
6. Kyriushko, N. (2001), “Modelling the Fantastic World” [“Modeliuvannia fantastychnoho svity”], *Slovo i chas*, No. 5, pp. 45-51. (in Ukrainian).
7. Stuzuk, O. (2013), “Afterafterword”, Arieniev, V., *The Devil's Soul, or the Charmed Treasure* [“Pisliapisliamovy”, Arieniev, V., *Bisova dusha, abo zakliaty skarb*], Kyiv-Mohyla Academy Publishing House, Kyiv, pp. 209-217. (in Ukrainian).

8. Stuzuk, O.I. (2006), *Artistic Fiction as a Metagenre (On Material of Ukrainian Literature of 19-20 Centuries)*: Author's thesis [*Hudoshnia fantastyka yak metezhanr (na materiali ukrainskoi literatury 19-20 stolittia)*]: avtoref. dis ... kand. filol. nauk], Kyiv, 18 p. (in Ukrainian).
9. (1980), *Ukrainian language dictionary in 11 vols. Vol. 11* [*Slovnyk ukrainskoi movy v 11 tomah. Vol. 11*], Nauk.dumka, Kyiv, 700 p.(in Ukrainian).
10. Voytovych, V. (2002) *Ukrainian Mythology* [*Ukrainska mifolohiia*], Lybid, Kyiv, 664 p. (in Ukrainian).

